

ΣΤ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών
Λουντ, 4-7 Οκτωβρίου 2018

Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης, 1204-2018

Πρακτικά ≡ Proceedings

6th European Congress of Modern Greek Studies
of the European Society of Modern Greek Studies
Lund, 4-7 October 2018

The Greek World in Periods of Crisis and Recovery, 1204-2018

Τόμος Β΄

Επιμέλεια:
Βασίλειος Σαμπατακάκης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2020

*Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης,
1204-2018*

Τόμος Β΄

*The Greek World in Periods of Crisis and Recovery,
1204-2018*

Vol. 2

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΝΣ
E-mail: vassilios.sabatakakis@klass.lu.se

ISBN (vol.) 978-91-519-6381-5

ISBN (set) 978-91-519-6357-0

Σελιδοποίηση - τυπογραφική φροντίδα:
Jorge Lemus Pérez (lemus777@gmail.com)

Copyright © 2020:

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ)

European Society of Modern Greek Studies

www.eens.org

ΣΤ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
Λουντ, 4-7 Οκτωβρίου 2018

Π ρ α κ τ ι κ ά

*Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης
και ανάκαμψης, 1204-2018*

Τόμος Β'

Ε π ι μ έ λ ε ι α

Βασίλειος Σαμπατακάκης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2020

6th European Congress of Modern Greek Studies,
Lund, 4-7 October 2018

P r o c e e d i n g s

*The Greek World in Periods of Crisis
and Recovery, 1204-2018*

Vol. 2

Edited by
Vassilios Sabatakakis

European Society of Modern Greek Studies
Athens 2020

Στ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ)
Λουντ, 4-7 Οκτωβρίου 2018

*Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης,
1204-2018*

Το Συνέδριο διοργανώθηκε
από την Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
σε συνεργασία
με το Πανεπιστήμιο της Λουντ- Σουηδία

Με την υποστήριξη:
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού της Ελλάδας
Riksbankens Jubileumsfond
Elisabeth Rausings Minnesfond

With the support of:
Hellenic Ministry of Culture and Sports
Riksbankens Jubileumsfond
Elisabeth Rausings Minnesfond

Οργανωτική επιτροπή
του ΣΤ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών

Πρόεδρος:

Βασίλειος Σαμπατακάκης

Συντονίστρια:

Βασιλική Σιμάκη

Μέλη:

Μαριάννα Σμαραγδή

Trine Stauning Willert

Λαμπρινή Κόκκαλη

Αλεξάνδρα Φιωτάκη

Επιστημονική επιτροπή
του ΣΤ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών

Πρόεδρος και συντονιστής:

Κωνσταντίνος Α. Δημάδης (Freie Universität Berlin)
Βασιλική Σιμάκη, Coordinator, Lund University
Mario Vitti, Honorary Chair, Viterbo University

Μέλη:

Χριστόφορος Χαραλαμπάκης, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Iliα Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Πανεπιστήμιο Κύπρου
Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Τιτίκα Δημητρούλια, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Tudor Dinu, University of Bucharest
Fatima Eloeva, University of Vilnius
David Holton, University of Cambridge
Ζωή Γαβριηλίδου, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Vrasidas Karalis, University of Sydney
Γεώργιος Δ. Κοντογιώργης, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Χριστίνα Κουλούρη, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Marilisa Mitsou Ludwig-Maximilians-Universität München
Moschos Morfakidis, University of Granada, Centre of Byzantine, Modern Greek and Cypriot Studies
Αναστασία Παπαδία-Λάλα, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Lydia Papadimitriou, Liverpool John Moores University
Miltos Pechlivanos, Freie Universität Berlin
Μιχάλης Πιερής, Πανεπιστήμιο Κύπρου
Stoyna Poromanska, Sofia University
Walter Puchner, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Θεοδόσης Πυλαρινός, Ιόνιο Πανεπιστήμιο
Ilze Rumniece, University of Latvia
Alkisti Sofou, Paris-Sorbonne University
Maria Stasinopoulou, University of Vienna
Άννα Ταμπάκη, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Dimitris Tziouvas, University of Birmingham
Gonda van Steen, University of Florida
Μανόλης Βαρβούνης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Sophia Vasilaki, Inalco Paris
Anna Zimbone, University of Catania

**Το πρόγραμμα του Συνεδρίου
είναι αναρτημένο στον ιστότοπο της ΕΕΝΣ
www.eens.org**

Διοικητικό Συμβούλιο της EENS (2014-2018)

Konstantinos A. Dimadis, Γερμανία (Πρόεδρος)

Vassilios Sabatakakis, Σουηδία (Αντιπρόεδρος)

Tudor Dinu, Ρουμανία (Γραμματέας)

Alceste Sofou, Γαλλία (Ταμίας)

Moschos Morfakidis-Filactós, Ισπανία (Μέλος)

Αναπληρωματικά μέλη

Anastasia Danaé Lazaridis, Ελβετία

Ana Chikovani, Γεωργία

Tatiana Markaki, Ολλανδία

Διοικητικό Συμβούλιο της EENS (2018-)

Vassilios Sabatakakis, Σουηδία (Πρόεδρος)

Alceste Sofou, Γαλλία (Αντιπρόεδρος)

Tudor Dinu, Ρουμανία (Γραμματέας)

Vojkan Stojicic, Σερβία (Ταμίας)

Maria A. Stassinopoulou, Αυστρία (Μέλος)

Αναπληρωματικά μέλη

Ulrich Moennig, Γερμανία

Tatiana Markaki, Ολλανδία

Τόμος Β΄

Θεματικές ενότητες και υποενότητες

1. Η κρίση της ελληνικής λογοτεχνίας και η ελληνική λογοτεχνία σε κρίση

1.10. Γραφή, μνήμη, ιστορία

1.11. Αναφορά στην Κρήτη

1.12. Χαρτογραφήσεις της κρίσης

1.13. Κρίση και μεταδικτατορική πεζογραφία

1.14. Πολιτική και λογοτεχνία

1.15. Εκδοτική παραγωγή και κρίση

1.16. Σύγχρονη νεοελληνική ποίηση. Κρίση και κρίσεις

1.17. Μιλώντας για την κρίση σε παιδιά και νέους

1.18. Η ελληνική λογοτεχνία εκτός συνόρων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος (Β. Σαμπατακάκης)	21
----------------------------------	----

1. Η κρίση της ελληνικής λογοτεχνίας και η ελληνική λογοτεχνία σε κρίση

1.10. Γραφή, μνήμη, ιστορία

Μαρία Ακριτίδου: Η γενεαλόγηση της «κρίσης» και το άγχος του παρελθόντος: για την ποιητική της μη άφιξης στην <i>Αναχώρηση</i> του Νίκου Θέμελη	29
Δέσποινα Παπαστάθη: «Λόγια τρεκλίζουντα και σαλεμένη μνήμη...» Μνήμη και ιστορία στην ποίηση του Βύρωνα Λεοντάρη	49
Γιώργος Κωστακιώτης: Η κρίση στο έργο του Φώτη Κόντογλου. Ο Φώτης Κόντογλου σε κρίση	65
Νίκος Σγουρομάλλης: Η αφηγηματοποίηση της ιστορίας μέσω της μνήμης: το <i>Γκιακ</i> του Δημοσθένη Παπαμάρκου και τα <i>Διπλωμένα φτερά</i> του Γιάννη Ατζακά	79
Ζωή Γεωργιάδου: Η κοινότητα των ρωμιών και <i>Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως</i> του Κωνσταντίνου Δ. Γουσσόπουλου: μια συλλογική συνείδηση σε κρίση;	97

1.11. Αναφορά στην Κρήτη

Cristiano Luciani: Η “αναγέννηση” ως μεταφορά της παρακμής στο έργο του Παντελή Πρεβελάκη	117
Νίκος Μαθιουδάκης - Παρασκευή Βασιλειάδη: <i>Ανήφορος:</i> ένα άγνωστο μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη	127
Όλγα Μπομπρόβα: “Κρίσιμη καμπή της ιστορίας”: οι μεταφορές ως μέσο περιγραφής της ιστορίας στα κείμενα της σειράς <i>Ταξιδεύοντας</i> του Νίκου Καζαντζάκη	159

1.12. Χαρτογραφήσεις της κρίσης

- Μαρία Μοίρα, Δημήτριος Μακρής:** Λογοτεχνικές χαρτογραφήσεις της Αθήνας στα χρόνια της κρίσης η πολιτεία των δρόμων: τόποι, κτίρια, συμβολικοί δημόσιοι χώροι, διαδρομές 173
- Νατάσα Μυλωνάκου:** Η κρίση της ειδολογικής ταυτότητας στο έργο του Αχιλλέα Κυριακίδη: η περίπτωση της συλλογής *Τεχνητές αναπνοές* 193

1.13. Κρίση και μεταδικτατορική πεζογραφία

- Άννα Αφεντουλίδου:** Το λογοτεχνικό κοσμοείδωλο της κρίσης στους μεταδικτατορικούς συγγραφείς 209
- Αυγή Λίλλη:** Μιλώντας για την κρίση πριν από την κρίση: πολιτική οξυδέρκεια και «προφητική» γραφή στον κριτικό και μυθιστοριογραφικό λόγο του Αλέξανδρου Κοτζιά και του Αντρέα Φραγκιά 219
- Έφη Χ. Πέτκου:** Α. Αλεξάνδρου, *Το Κιβώτιο*: η κρίση της λογοτεχνικής αφήγησης και ο αγώνας της μνήμης 245
- Νάντια Φραγκούλη:** Η ποιητική της θεαματοποίησης στη νεοελληνική πεζογραφία του τέλους του εικοστού αιώνα και η (διφυής) κρίση της νεοελληνικής πεζογραφίας 265

1.14. Πολιτική και λογοτεχνία

- Anastasia Tantarouda Papaspyrou:** The cultural politics of the Greek left in times of crises: the case of Themis Kornaros' narratives (1929-1957) 285
- Χριστίνα Δράκου:** «Οι λέξεις μικραίνουν, γίνονται βαριές σαν πέτρες»: χούντα και αντικομμφορμισμός στην «Κασσάνδρα και ο λύκος» (1976) της Μ. Καραπάνου 301
- Θεόφιλος Κολιός:** Κρίσεις για το ξεπέραςμα μιας κρίσης: η περίπτωση του Νικόλα Κάλας 323
- Μαρία Αθανασοπούλου:** Η λογοτεχνία της κρίσης και η κρίση της λογοτεχνίας στην *Νυχτερίδα* (1965) του Στρατή Τσίρκα. 335

1.15. Εκδοτική παραγωγή και κρίση

- Αναστασία Τσαπανίδου - Θανάσης Β. Κούγκουλος:** Αχαρτογράφητα στοιχεία της ελληνικής πεζογραφίας του 19ου αιώνα. οι αυτοτελείς εκδόσεις της Κωνσταντινούπολης κατά την κρίσιμη εικοσαετία 1880-1900 357
- Εύα Γανίδου:** Αναψηλαφώντας την κρίση του βιβλίου στον μεσοπόλεμο: πρόσθετες όψεις και στοιχεία του ζητήματος στη δεκαετία του '30 381
- Σωκράτης Νιάρος:** Η ρητορική της εκδοτικής κρίσης: στοιχεία για την απαρχή της σωματειακής οργάνωσης των λογοτεχνών στην Ελλάδα 397
- Χρύσα Θεολόγου:** Περίοδοι κρίσης του λογοτεχνικού βιβλίου στην Ελλάδα (1927-1967). η αποτύπωσή τους μέσα από τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο 421

1.16. Σύγχρονη νεοελληνική ποίηση. Κρίση και κρίσεις

- Ελένη Τσαντίλη:** Έλληνες ποιητές και βιοποριστική. Ο ρόλος του συγγραφέα και τα είδη του λόγου στην εποχή της κρίσης 437
- Ketevan Tsintsadze:** A new philosophy of poetry between national depressions and the personal crises of poets 449
- Νικηφόρος Κοντομίχης-Αφεντουλίδης:** Υπάρχει λογοτεχνική «γενιά της κρίσης»; Η περίπτωση της πεζογραφίας: σκέψεις μέσα από τέσσερα παραδείγματα 457
- Νίκος Φαλαγκάς:** Η τυφλότητα ως αφηγηματική προσθήκη στο νεοελληνικό διήγημα 465
- Σάββας Καράμπελας:** Η κρίση στην ελληνική ποίηση ως προβολή της κριτικής: συγχρονισμός και επισφάλειες 483

1.17. Μιλώντας για την κρίση σε παιδιά και νέους

- Δημήτρης Πολίτης:** Όταν η μυθοπλασία αφηγείται και οι αναγνώστες βιώνουν την κρίση: σύγχρονα ελληνικά μυθιστορήματα για εφήβους 507

Κανατσούλη Μένη: Εφηβικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα του 21ου αιώνα: από την κρίση ταυτότητας φύλου στην κρίση ταυτότητας	527
Παπαντωνάκης Γεώργιος - Παπαδημητρίου Δήμητρα: Η δυστοπία στη μυθοπλασία του Βασίλη Παπαθεοδώρου ως έκφραση κοινωνικής και ανθρωπιστικής κρίσης	539
Γιάννης Σ. Παπαδάτος - Δέσποινα Κώτη: Η παιδική ηλικία σε περιόδους κοινωνικών κρίσεων εξαιτίας πολεμικών συρράξεων στο μυθιστόρημα για παιδιά	559

1.18. Η ελληνική λογοτεχνία εκτός συνόρων

Cui Wenjun: Η μετάφραση της νεοελληνικής λογοτεχνίας στην Κίνα: η ιστορική αναδρομή και η προοπτική στην περίοδο κρίσης	579
Κωνσταντίνος Γ. Κασίνης: Η μεταφρασμένη στα ελληνικά σκανδιναβική λογοτεχνία ως στοιχείο του καταλύτη προς τον ρεαλισμό	589
Θεοδόσης Πυλαρινός: Αντώνης Μυστακίδης (Μεσεβρινός): ένας κήρυκας της αξίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας στη Σουηδία (ο δάσκαλος, ο μεταφραστής, ο εκδότης)	611
Βασίλης Λέτσιος: Ο Χαίλντερλιν των ελλήνων ποιητών-μεταφραστών στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής	623
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΜΩΝ Α΄, Γ΄, Δ΄, Ε΄	637

ΑΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ.
ΟΙ ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΙΜΗ ΕΙΚΟΣΑΕΤΙΑ 1880-1900

Αναστασία Τσαπανίδου* - Θανάσης Β. Κούγκουλος**

Η δεκαετία του 1880 μπορεί να θεωρηθεί σε μεγάλο βαθμό ως μια εποχή κρίσης για την ελληνική λογοτεχνία. Στην ποίηση έχουμε τη Νέα Αθηναϊκή Σχολή και στο θέατρο αρχίζει να ακμάζει η οπερέττα και το κωμειδύλλιο, ενώ η αστική θεματολογία κερδίζει ολοένα έδαφος από το ιστορικό δράμα. Ο ρομαντισμός υποχωρεί αισθητά, μαζί και η αυστηρή λόγια γλώσσα - ξημερώνουν δειλά οι αναζητήσεις για μια γλώσσα πιο κοντά στον λαό, τον οποίο άλλωστε φροντίζει να αναδείξει η πρόοδος της λαογραφικής επιστήμης. Άνεμοι αλλαγών πνέουν και στην πεζογραφία: ο διαγωνισμός της *Εστίας* (1883) προτείνει τη μυθοπλασιακή αναπαράσταση ηθογραφικού και λαογραφικού υλικού και το διήγημα διεκδικεί δυναμικά τον χώρο του στη λογοτεχνική έκφραση και βαθαίνει την ουσία του με τον Αλ. Παπαδιαμάντη και τον Γ. Μ. Βιζυηνό. Το δε μυθιστόρημα εδραιώνεται πια ως ένας σταθερός πόλος αναφοράς παρά τις κάθε είδους αντιδράσεις που το έχουν συνοδέψει από τα πρώτα του βήματα. Από τη μια, αυξάνονται γεωμετρικά οι μεταφράσεις, ιδιαίτερα της γαλλικής πεζογραφίας: πάμπολλα δημοφιλή και μη, λαϊκά κυρίως μυθιστορήματα παλιάς κοπής, αλλά τώρα και ο Ζολά με τη *Νανά* του (1880), που ανοίγει νέους δρόμους, μα και παράγει νέες έριδες γύρω από το μυθιστορηματικό είδος. Η αγορά κατακλύζεται από αυτοτελείς εκδόσεις και τη νέα μόδα των επιφυλλίδων. Σε αισθητά χαμηλότερη κλίμακα τα ίδια φαινόμενα παρατηρούνται και στα πρωτότυπα έργα, που προχωρούν προς το παρόν μ' έναν μετέωρο βηματισμό: μεταξύ ρομαντισμού και ρεαλισμού, με την παλιά θεματολογία να εμβολιάζεται με δεδομένα από τις τρέχουσες κοινωνικοοικονομικές

* Αναστασία Τσαπανίδου, μεταδιδακτορική ερευνήτρια Τμήματος Φιλολογίας Α.Π.Θ., Ε.ΔΙ.Π. Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας Δ.Π.Θ., natassa.tsapanidou@gmail.com

** Θανάσης Β. Κούγκουλος, Δρ. Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, Ε.ΔΙ.Π. Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δ.Π.Θ., a.kouggoulos@gmail.com.

συγκυρίες, με μια γλώσσα που αλληθωρίζει ολοένα και περισσότερο προς τη δημοτική, με τον εξωδιηγητικό αφηγητή να μοιράζεται σιγά σιγά την πρωτοκαθεδρία του με τις προσωπικές φωνές των ηρώων του και με μια ατέρμονη ενδοκειμενική και περικειμενική επανάληψη του αιτήματος για συγγραφή αξιόλογων πρωτότυπων μυθιστορημάτων που θα αναχαιτίσουν τη διαβρωτική επίδραση των ξενόφερτων. Τα ξενόφερτα χτίζονται, ως επί το πλείστον, γύρω από μια αστική θεματολογία· φυσική απόρροια της στενής αλληλεξάρτησης του μυθιστορηματικού είδους με την αστική εξέλιξη που σημαδεύει τον ευρωπαϊκό 19^ο αιώνα.

Στην προσπάθειά τους, λοιπόν, αφ' ενός να κερδίσουν μερίδιο στην προσοχή ενός αναγνωστικού κοινού που προτιμάει να διαβάσει μεταφράσεις και αφ' ετέρου να παρακολουθήσουν την αντίστοιχη, ελληνική αστική εξέλιξη (ας μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στα χρόνια του Τρικούπη), οι Έλληνες πεζογράφοι αρχίζουν κι αυτοί ολοένα και περισσότερο να επενδύουν διαισθητικά σε μυθοπλασίες αστικής θεματικής, άλλοτε προσαρμόζοντας ξενότροπο υλικό κι άλλοτε εμβαθύνοντας περισσότερο στα ελληνικά δεδομένα. Μέχρι τώρα η σχετική έρευνα έχει στρέψει το ενδιαφέρον της κυρίως στις λεγόμενες «αθηναιογραφίες», αναμενόμενο, άλλωστε, παράγωγο μιας εποχής με την αναπτυσσόμενη Αθήνα να είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και να κρατάει κυρίως τα σκήπτρα της αστικής εξέλιξης. Ωστόσο, παραμένει ακόμη αχαρτογράφητη η πεζογραφική παραγωγή των μεγάλων αστικών πυρήνων του έξω Ελληνισμού, ανάμεσά τους και της Κωνσταντινούπολης, που θα μας απασχολήσει εδώ· και ειδικά αυτό το τελευταίο κενό θα πρέπει να το δούμε σοβαρά, γιατί η Κωνσταντινούπολη, εκτός από ισχυρό ομογενειακό κέντρο, διαχρονική μητρόπολη του ελληνισμού και σταθερό μεγαλοϊδεατικό στόχο, εξακολουθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα να αποτελεί τον πλέον αστικοποιημένο τόπο της Εγγύς Ανατολής και να καλλιεργεί συστηματικά και εξ ιδίων μέσω των δικών της πνευματικών κύκλων.

Οι συγγραφείς αυτής της μελέτης έχουμε ξεκινήσει εδώ και κάποιο διάστημα μια προσπάθεια να διερευνήσουμε την κωνσταντινουπολίτικη πεζογραφική παραγωγή της περιόδου 1880-1900, πιστεύοντας βαθιά ότι μπορεί αφ' ενός να προσφέρει νέα γνώση με την ανάδειξη υλικού που παραμένει εν πολλοίς λανθάνον ή ανεπεξέργαστο (και το οποίο, επομένως, πρέπει κάποια στιγμή να βρει τη θέση που του αξίζει σε μια αναθεωρημένη

Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας), και αφ' ετέρου να προσθέσει νέες παραμέτρους, συγκριτικούς δείκτες και οπτικές γωνίες για να εκτιμήσουμε ασφαλέστερα την εξελικτική πορεία που ακολούθησε εν συνόλω η νεοελληνική πεζογραφία την τελευταία εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα, σε μια εποχή δηλαδή μεταίχμιακή για τη μετάβασή της στη νεωτερικότητα.

Στο πλαίσιο αυτού του συνεδρίου θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας για τη λογοτεχνική πεζογραφία που εκδόθηκε αυτοτελώς στα τυπογραφεία της Κωνσταντινούπολης μεταξύ 1880 και 1900, και η οποία μέχρι στιγμής συστήνει ένα σώμα 30 νέων τίτλων που εκτείνονται σε 37 τόμους και καταχωρίζονται στον ακόλουθο πίνακα με χρονολογική σειρά εμφάνισης:

α/α	Έτος	Συγγραφέας	Τίτλος	Είδος	Τυπογραφείο
1.	1881	A.B.	<i>Ναξία Μαριάνθη ή η γυναικεία σταθερότης</i>	Μυθιστόρημα πρωτότυπον	Τύπ. Κ. Πληθωνίδου
2.	1882	Κωνσταντίνος Μεγαρεύς	<i>Ο βασιλεύς του Άδου</i> [τόμοι 3]	Μυθιστορία πρωτότυπος	Γραφείον Τερζιμανί- Εφκιάρ [τ.1] Τύπ. Ευσάδ Εφένδη [τ. 2-3]
3.	1882	M. Χουρμούζης	<i>Παρωδική μικρογραφία μυθιστορημάτων</i>	-	Τύπ. Ανατολικού Αστέρως
4.	1882	Δ. Δ. Καλόγηρος – Α. Α. Μαγκλής	<i>Συλλογή διαφόρων ιστορικών και ηθικών διηγημάτων</i>	[Ανθολογία]	Τύπ. Ι. Παλλαμάρη
5.	1885	Επαμεινώνδας Κ. Κυριακίδης	Έθιμα Κωνσταντινουπόλεως. Ελληνική	Πρωτότυπος κοινωνική μυθιστορία δημοσιευθείσα εν επιφυλλίδι του <i>Νεολόγου</i>	Τύπ. Σ. Ι. Βουτυρά
6.	1886	Θεμιστοκλής Μ. Παρασκευόπουλος	<i>Φιλική Ανθοδέσμη ήτοι α'. [...], β'. [...] και γ'. Αυτοσχέδιον διήγημα Έρωτος και φιλία</i>	[Ανθολογία]	Τυπολιθογραφείον Αντωνίου Μαξούρη

7.	1888	Κωνσταντίνος Δ. Γουσσόπουλος	<i>Επιφυλλίς Κωνσταντινουπόλεως. Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως [τόμοι 4]</i>	Πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα	χ.ε.
8.	1889	Γεώργιος Κ. Κουτσούρης	<i>Η απορφανισθείσα κόρη</i>	Πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα	Τύπ. Νομισματίδου και Σας
9.	1889	Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου	<i>Δεσμίς διηγημάτων. Μέρος Α΄</i> [«Η προσβεβλημένη», «Ευτυχία όνειρον», «Αλληλεγγύη», «Αι δύο Άννα»]		Τυπ. Ν. Γ. Κεφαλίδου
10.	1890	Επαμεινώνδας Κυριακίδης Κ.	<i>Πέραν απόκρυφα [τόμοι 2]</i>	Πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα	Εκδ. Ν. Γ. Κεφαλίδου
11.	1891	Σαράντης Ι. Σαραντίδης	<i>Θρακικαί σκηναί</i>	Μυθιστορικόν ειδύλλιον πρωτότυπον	Τύπ. Β. Φιλιππίδου
12.	1891	Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου	<i>Διηγήματα. Μέρος Β΄</i> [«Περιπέτεια μιας διδασκαλίσσης», «Μετά δεκαετίαν»]	-	Εκδ. Αριστ. Ε. Βλαστός και Σα
13.	1892	Νικόλαος Γ. Μακρίδης	<i>Βίκτωρ και Λέανδρος</i>	Μυθιστορημάτων	Τύπ. Β. Φιλιππίδου
14.	1894	Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου	<i>Ημερολόγιον της δεσποινίδος Λεσβίου</i>	-	Τυπ. Ν. Γ. Κεφαλίδου
15.	1895	Βιργινία Π. Ευαγγελίδου	<i>Αι απόκρευο της Ενετίας</i>	Μυθιστορία πρωτότυπος	Τυπ. Νεολόγου
16.	1895	Αχλλεύς Κ. Γεωργιάδης	<i>Στάθης και Μαρία</i>	Διήγημα πρωτότυπον	Τυπ. Α. Κορομηλά
17.	1895	Θεόδωρος Λ. Θαλασσινός	<i>Αι περιπέτεια μιας οικογενείας</i>	Μυθιστορία πρωτότυπος	Τύπ. Αλεξ. Νομισματίδου
18.	1896	Δημήτριος Ιωσήφ	<i>Διπλούν δράμα</i>	Σύγχρονον ιστορικόν διήγημα	Τύπ. Αλεξ. Νομισματίδου

19.	1896	Νικόλαος Μ. Παπαδόπουλος	<i>Ποικίλα ήτοι συλλογή διαφόρων διηγημάτων, βιογραφιών και αστείων</i>	[Ανθολογία]	Τύπ. Ε. Σούμα και Β. Μάγκου
20.	1896	Δόμνα Θωμά	<i>Στιγμαί ψυχαγωγίας ήτοι συλλογή τριών πρωτοτύπων διηγημάτων [«Η Σοφία», «Η ερωτική επιστολή», «Ο ξενητευμένος»]</i>		Τύπ. Μισαηλιδών
21.	1896	Ξενοφών Ε. Σεργιάδης	<i>Ανθών. Συλλογή διηγημάτων, ελεγείων, στίχων, αιγιμάτων και αστείων</i>	[Ανθολογία]	Τύπ. Β. Φιλιππίδου
22.	1896	Εμμ. Παπαϊωάννου – Μ. Κ. Καλυβόπουλος	<i>Ποιήματα και διηγήματα</i>	[Ανθολογία]	Τύπ. Κ. Ζιβίδου και Β. Βουλγαροπούλου
23.	1897	Φώτιος Ι. Λουφάκης	<i>Αρνησίτεκνος</i>	Μυθιστορία πρωτότυπος εις μέρη δύο	Τύπ. Β. Φιλιππίδου
24.	1897	Δημήτριος Μ. Μελισσόπουλος	<i>Ήθη και έθιμα Κωνσταντινουπόλεως. Η υπηρέτρια</i>	Πρωτότυπον ελληνικόν μυθιστόρημα	Τύπ. «Κωνσταντινουπόλεως»
25.	1898	Αναστάσιος Β. Κυρούδης	<i>Η αποτρόπαιος τριάς</i>	Μυθιστόρημα πρωτότυπον	Τύπ. Β. Φιλιππίδου
26.	1898	Δημήτριος Μ. Μελισσόπουλος	<i>Ήθη και έθιμα Κωνσταντινουπόλεως. Γέροντος καρδιά</i>	Πρωτότυπον ελληνικόν δραματικώτατον μυθιστόρημα (roman grec inédit)	Τύπ. Α. Κορομηλά
27.	1899	Δημήτριος Μ. Μελισσόπουλος	<i>Ήθη και έθιμα Κωνσταντινουπόλεως. Αμβροσία</i>	Πρωτότυπον ελληνικόν μυθιστόρημα (roman grec inédit)	Εκδ. Κ. Ζιβίδης

28.	1900	Λεωνίδας Μ. Βασιλειάδης	<i>Η μυστική θυρίς</i>	Πρωτότυπον ηπειρωτικόν μυθιστόρημα	«Εμπορικό Τυπολιθογραφείο»
29.	1900	Σπυρίδων Τζαννότης	<i>Σκηναί του εν Κωνσταντινουπόλει βίου. Α'. Η ορφανή του Μακροχωρίου</i>	Πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα	Τυπ. Γ. Δ. Γεωργοπούλου*
30.	χ.χ.	Γ. Κ. Πολυχρονιάδης - Δ. Α. Σπαθιώτης	<i>Ο πυροσβέστης</i>	Πρωτότυπος κοινωνική μυθιστορία	Τύπ. Αδελφών Νομισματιδών

* Β' έκδοση: Τζαννότης (1903).

Τουλάχιστον τέσσερα από τα παραπάνω έργα έχουν δημοσιευτεί ωρύτερα υπό τη μορφή επιφυλλίδων: τα *Δράματα Κωνσταντινουπόλεως* του Γ. Γουσσόπουλου στην εφημερίδα *Κωνσταντινούπολις* του Δημήτριου Νικολαΐδη, *Η Ελπινίκη* του Επαμεινώνδα Κυριακίδη και *Αι απόκρηω της Ενετίας* της Βιργινίας Ευαγγελίδου στον *Νεολόγο* του Σταύρου Βουτυρά και τα *Πέραν απόκρηφα* του Επαμεινώνδα Κυριακίδη, σχεδόν ταυτόχρονα, στην αθηναϊκή *Εφημερίδα* του Δημήτριου Κορομηλά (*Παρά τον Βόσπορον. Απόκρηφα Σταυροδρομίου*) και στην εφημερίδα *Επιθεώρησις* που εξέδιδε ο ίδιος στην Κωνσταντινούπολη (*Παρά τον Βόσπορον. Πέραν απόκρηφα*).¹ Οι 22 τίτλοι, δηλαδή πάνω από τα δύο τρίτα του σώματος, είναι πρωτότυπα μυθιστορήματα και νουβέλες, προϊόν γραφής 20 συγγραφέων,² εκ των οποίων ο ένας είναι κρυπτώνυμος (Α.Β.) και ένας ίσως ψευδώνυμος (Μεγαρεύς). Από τους υπόλοιπους τίτλους οι 3 αφορούν σε συλλογές διηγημάτων της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου και της Δόμνας Θωμά. Οι υπόλοιποι 5 είναι μικτές συλλογές και ανθολογίες ποικίλου πεζογραφικού ή και ποιητικού περιεχομένου,³ στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και λιγοστά διηγήματα, τα περισσότερα αναδημοσιευμένα από άλλες πηγές,

1 Βαρελάς (2018: 139-141).

2 Με χρονολογική σειρά εμφάνισης οι εξής: Α.Β., Μεγαρεύς, Χουρμούζης, Κυριακίδης, Γουσσόπουλος, Κουτσούρης, Σαραντίδης, Μακρίδης, Παπαδοπούλου, Ευαγγελίδου, Γεωργιάδης, Θαλασσινός, Ιωσήφ, Λουφάκης, Μελισσόπουλος, Κυρούδης, Βασιλειάδης, Τζαννότης, Πολυχρονιάδης και Σπαθιώτης.

3 Η *Συλλογή των Δ. Δ. Καλόγηρου* - Α. Α Μαγκλή, η *Φιλική Ανθοδέσμη* του Θ. Μ. Παρασκευόπουλου, τα *Ποικίλα* του Ν. Μ. Παπαδόπουλου, ο *Ανθών* του Ξ. Ε. Σεργιάδη και τα *Ποιήματα και διηγήματα των Ε. Παπαϊωάννου* - Μ. Κ. Καλυβόπουλου.

παρά πρωτότυπα· καθώς ο ετερόκλητος χαρακτήρας τους προσιδιάζει στις περιοδικές εκδόσεις της Κωνσταντινούπολης (περιοδικά, λευκώματα, ημερολόγια) και είναι προτιμότερη η συνεξέτασή τους μ' αυτές, κρίθηκε σκόπιμο να μην μας απασχολήσουν εδώ.

Επιστρέφουμε λοιπόν στα 22 μυθιστορήματα/νουβέλες και τις 3 συλλογές διηγημάτων. Οκτώ πολυσέλιδα έργα και η μια συλλογή διηγημάτων κυκλοφορούν τη δεκαετία 1880-1890. Τα υπόλοιπα, συμπεριλαμβανομένων δύο ακόμη συλλογών διηγημάτων, εκδίδονται μεταξύ 1891 και 1900 – η παραγωγή σχεδόν διπλασιάζεται. Είναι προφανής η κυριαρχία της μεγάλης φόρμας, συμβαίνει δηλαδή το αντίθετο από ό,τι στις μη αυτοτελείς δημοσιεύσεις, κυρίως των περιοδικών, των ημερολογίων και των λευκωμάτων, όπου η μικρή φόρμα έχει την τιμητική της, όπως έχουμε διαπιστώσει από σχετική παράλληλη έρευνά μας.

Η γνώση μας για την εργοβιογραφία των Νεοελλήνων πεζογράφων που εκδίδουν στην Κωνσταντινούπολη παραμένει ακόμη αρκετά ισχνή. Μετρημένοι είναι όσοι από αυτούς εμφανίζονται και σε ελλαδικά συμφραζόμενα – όχι τυχαία, οι περισσότεροι ανάμεσά τους είναι και αυτοί για οποίους γνωρίζουμε σήμερα κάποια περισσότερα στοιχεία: Μ. Χουρμούζης, Αχιλλεύς Κ. Γεωργιάδης, Επαμεινώνδας Κ. Κυριακίδης, Νικόλαος Γ. Μακρίδης, Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, Δημήτριος Α. Σπαθιώτης, Βιργινία Ευαγγελίδου. Μικρότερη παρουσία στο αθηναϊκό κοινό έχουν επίσης η Δόμνα Θωμά (με λίγες δημοσιεύσεις στην *Εφημερίδα των Κυριών* της Καλλιρρόης Παρρέν) και ο Γεώργιος Κουτσούρης (που εκδίδει μια συλλογή *Ποιημάτων και Διηγημάτων* σε συνεργασία με τον Χρ. Συμβουλίδη), ενώ οι υπόλοιποι φαίνεται πως περιορίζονται να διεκδικήσουν μια θέση στη λογοισύνη της Πόλης και στο ευρύτερο ομογενειακό πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, είτε σταθερότερη είτε ευκαιριακή: οι 6 ή 7 από τους 20 (Α.Β., Σαράντης Σαραντίδης, Θεόδωρος Θαλασσινός, Δημήτριος Ιωσήφ, Φώτιος Λουφάκης, Αναστάσιος Κυρούδης, Σπυρίδων Τζαννότης) παραμένουν μάλλον συγγραφείς του ενός βιβλίου, από αυτά που συνήθως γράφονται πάνω στον ενθουσιασμό της νιότης κι αφιερώνονται σ' έναν συγγενή, σ' έναν ευεργέτη ή στον γενναιόδωρο που ανέλαβε τη δαπάνη έκδοσης του έργου. Για τους 13 από τους 20 γνωρίζουμε και την κύρια επαγγελματική ενασχόληση που έχουν ή θα αποκτήσουν στη συνέχεια: τέσσερις γιατροί, τρεις εκπαιδευτικοί, τέσσερις συντάκτες και

εκδότες του Τύπου, ένας συστηματικός μεταφραστής γαλλικών μυθιστορημάτων και ένας υπάλληλος της οθωμανικής διοίκησης.

Είναι γνωστή η στενή σχέση της πολυάριθμης κωνσταντινουπολίτικης ιατρικής κοινότητας με τη λογισύνη· αρκεί να σκεφτούμε τους ιδρυτές του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου (1861), το 40% των οποίων ανήκαν στους λεγόμενους «ιατροφιλοσόφους» της Πόλης. Ειδικότερα ως προς την εικοσαετία και τις αυτοτελείς μυθοπλασίες που μας ενδιαφέρουν εδώ, είναι ή πρόκειται να γίνουν γιατροί ο Κωνσταντίνος Γουσσόπουλος, ο Σαράντης Σαραντίδης, ο Νικόλαος Μακρίδης και ο Θεόδωρος Θαλασσινός. Ο Γουσσόπουλος κατάγεται από τα Άγραφα Θεσσαλίας, αποφοιτά από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή το 1883⁴ και, σύμφωνα με μια μαρτυρία, χειρουργεί στο σπίτι του και εξετάζει τους ασθενείς του σε δύο φαρμακεία της Πόλης, κατά τη συνήθεια της εποχής.⁵ εκτός από τα πολύτομα *Δράματα Κωνσταντινουπόλεως* (1888) θα μας δώσει τα *Απόκρυφα του Φρενοκομείου*, που δηλώνονται ως «λεπτομερής περιγραφή της διοργανώσεως του εν Επταφυργίω Εθνικού Φρενοκομείου» (1889), και θα δημοσιεύσει ένα τουλάχιστον σύντομο διήγημα.⁶ Ο Σαραντίδης, από την άλλη, δεν ανήκει ακριβώς στην ιατρική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης, αλλά κινείται στην ευρύτερη περιφέρειά της· με καταγωγή από την Τυρολόη της Ανατολικής Θράκης, όταν γράφει το «μυθιστορικόν ειδύλλιον» *Θρακικαί Σκηναί*, είναι φοιτητής της Ιατρικής στην Αθήνα· μετά την αποφοίτησή του θα υπηρετήσει ως ιατρός στη Ραιδεστό και αργότερα θα εκλεγεί βουλευτής.⁷ Ο Μακρίδης κατάγεται από την Καλλιόπολη και αποφοιτά από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή το 1889· αρχικά τον βρίσκουμε να αρθρογραφεί και να μεταφράζει γαλλικά διηγήματα και σύντομες αφηγήσεις για το κωνσταντινουπολίτικο περιοδικό *Κήρυξ* και στη συνέχεια μια γαλλική ιατρική μελέτη στην Αθήνα.⁸ στα 1922 εκδίδει τη μονογραφία *Ο αλύτρωτος Ελληνισμός και η Αγία Σοφία*, επηρεασμένος από την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου, και αρθρογραφεί για

4 Κρεμμυδάς (2007: 69).

5 Τρομπούκης (2000: 118).

6 Γουσσόπουλος (1889, 1890). Το 1905 βρίσκουμε τον Γουσσόπουλο ως σύμβουλο της θρησκευτικής αδελφότητας «Η Ορθοδοξία» στην ενορία της Παναγίας Καφατιανής στον Γαλατά, σύμφωνα με τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα (1906: 192).

7 Κούγκουλος (2018: 335-338).

8 Μακρίδης (1890α, 1890β, 1891α, 1891β, 1892, 1893, 1897).

ιατρικά θέματα.⁹ Για τον τέταρτο γιατρό μας, τον Θαλασσινό, ξέρουμε μόνο ότι έχει χιώτικη καταγωγή, είναι ανιψιός του περιφανούς ομογενούς Στεφάνοβικ Σκυλίτση (στον οποίο αφιερώνει το μυθιστόρημά του) και οδοντίατρος στο Πέραν.¹⁰

Από τον εκπαιδευτικό χώρο προέρχονται η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, η Δόμνα Θωμά και ο Δημήτριος Μελισσόπουλος. Για την Παπαδοπούλου δεν χρειάζονται ιδιαίτερες συστάσεις, καθώς η εργοβιογραφία της έχει μελετηθεί και σχολιαστεί αρκούντως. Η Θωμά (αργότερα Δόμνα Ι. Ιωσηφίδου) είναι αριστούχος απόφοιτος του Παρθεναγωγείου της «Παλλάδος», δασκάλα στην κοινότητα του Μπουγιούκ-Τσεκμετζέ και κατόπιν διευθύντρια στα Παρθεναγωγεία των Ψωμαθειών και του Μακροχωρίου.¹¹ συγγράφει σχολικό εγχειρίδιο Γεωγραφίας (1895) και στέλνει μικρά κείμενα στην αθηναϊκή *Εφημερίδα των Κυριών* της Καλλιρρόης Παρρέν. Αρκετά γνωστός εντός των οθωμανικών ορίων πρέπει να ήταν στην εποχή του ο Δημήτριος Μελισσόπουλος, καθηγητής στη Ρωσική σχολή Παγκαλιτίου και πολυπράγμων: εκδίδει διάφορα σχολικά και διδακτικά εγχειρίδια, δημοσιεύει ποιήματα και διηγήματα στον ομογενειακό Τύπο και συγγράφει δύο ακόμη μυθιστορήματα μετά την εικοσαετία που μας απασχολεί εδώ, τη *Φωφώ* (1903) και το *Φύλλον σκής* (1912).¹²

Ο Μ. Χουρμούζης, ο Επαμεινώνδας Κ. Κυριακίδης, ο Αχιλλεύς Γεωργιάδης και ο Γεώργιος Πολυχρονιάδης ακολουθούν μια συστηματική διαδρομή στον χώρο του Τύπου. Ο Χουρμούζης, βέβαια, είναι παλαιόθεν γνωστός κυρίως για τις κωμωδίες που συνεχίζει να γράφει και μετά την οριστική επιστροφή του στη γενέτειρά του Κωνσταντινούπολη (1856), παράλληλα όμως αποκτά τη δική του, βραχύβια εφημερίδα *Αρμονία* (1864-1867) και αρθρογραφεί και σε άλλες (*Ανατολικός Αστήρ*, *Νεολόγος*, *Ομόνοια*).¹³ Ο Κυριακίδης ξεκινά το δημοσιογραφικό του στάδιο και δημοσιεύει τα πρώτα του επιφυλλιδικά μυθιστορήματα στον αθηναϊκό

9 Μακρίδης (1922).

10 Πρεβεζιώτου - Ταβανιώτης (1905).

11 Γαϊτάνου-Γιαννίου (1940: 125) και Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος (1885-1887: 102-103).

12 Στο *Φύλλον Σκής* κατατίθεται σύντομο βιογραφικό σημείωμα από τον εκδότη Δημήτριο Θ. Παπαβασιλείου, εργογραφία και φωτογραφία του Μελισσόπουλου.

13 Γεδεών (1932: 31-34) και Χουρμούζης (1999: 12-51).

Τύπο, με τον οποίο κρατά σταθερή σχέση ακόμη και όταν ζει επί μακρόν στην Κωνσταντινούπολη, όπου συνεργάζεται με τις εφημερίδες *Νεολόγος* και *Κωνσταντινούπολις* και ιδρύει τη δική του εφημερίδα *Επιθεώρησις* (1887-1890) και ένα ομότιτλο περιοδικό (1887)· στο πλούσιο βιογραφικό του, που επανέφερε στο φως ο Λάμπρος Βαρελάς,¹⁴ συμπεριλαμβάνονται, ανάμεσα στα άλλα, σημαντικές ιστορικές μελέτες και έντονη πολιτική δράση στο τελευταίο κομμάτι της ζωής του στο πλευρό του Ελευθέριου Βενιζέλου. Ο Γεώργιος Πολυχρονιάδης είναι ηπειρωτικής καταγωγής και, εκτός από το να συλλέγει λαογραφικό υλικό για την Ήπειρο, διατελεί συντάκτης της *Ομόνοιας* και της *Βυζαντίδος*, ενώ για σύντομο διάστημα αναλαμβάνει την ελληνική έκδοση της καραμανλίδικης εφημερίδας *Μικρά Ασία* (1874).¹⁵ παράλληλα μεταφράζει κείμενα από τα τουρκικά και τα γαλλικά, ανάμεσά τους και τον *Υιό του Μοντεχρήστου* του Αλέξανδρου Δουμά (1886). Μια αξιοπρόσεκτη και αρκετά γνωστή περίπτωση αποτελεί ο Λέσβιος στην καταγωγή Αχιλλεύς Γεωργιάδης, καθώς λαμβάνει ενεργό ρόλο στον κίνημα του δημοτικισμού. Δημοσιεύει διηγήματα και κριτικές στη *Φιλολογική Ηχώ* και αλλού, ανάμεσά τους και μια πολύ ενδιαφέρουσα αρνητική κριτική για μια πλειάδα ποιητών της Κωνσταντινούπολης,¹⁶ κι αργότερα ιδρύει τα δημοτικιστικά περιοδικά *Επίκαιρος* (1909) και *Χρονικά* (1909-1913), που συγκαταλέγονται στην πρωτοπορία της εποχής του· άρθρα του βρίσκουμε ακόμη στον αθηναϊκό *Νουμά* και στο περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Μορφές* (1936-1938).¹⁷

Μας μένουν δύο ακόμη συγγραφείς που δεν τους σκέπασε εντελώς η λήθη του χρόνου, ο Λεωνίδα Βασιλειάδης και ο Δημήτριος Σπαθιώτης. Ο πρώτος, γεννημένος και σπουδαγμένος στην Ήπειρο, είναι γιος πλούσιας οικογένειας και αναλαμβάνει αξιώματα στην οθωμανική διοίκηση της γενέτειράς του· εκδίδει το ημερολόγιο *Ηπειρωτικός Αστήρ* (1904), γράφει διηγήματα, αυτοβιογραφικά πεζογραφήματα και θέατρο και συνδέεται με τους καθαρανεουσινικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης

14 Βαρελάς (2018: 129-133).

15 Γεδεών (1932: 27-28).

16 Γεωργιάδης (1899), όπου σχολιάζει αρνητικά τις ποιήτριες Πρεβεζιάτου και Ευαγγελίδου και τους ποιητές Μπέλλα, Φυτίλη και Στεφανίδη (θετικά στοιχεία βρίσκει μόνο στον Άγγελο Σημηριώτη)· επίσης Γεωργιάδης (1900).

17 Γαϊτάνου-Γιαννίου (1948: 838, 917-918) και ιδίως Αλειτούργητος (1950).

(ιδίως με την Κορνηλία Πρεβεζιώτου).¹⁸ Ο δεύτερος, Κωνσταντινουπολίτης και απόφοιτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής (1882), εκδίδει στη γενέτειρά του σε συνεργασία με τον Γ. Ν. Καλογερίδη το *Εντράπελον Ημερολόγιον* (1891) και μεταφράζει στο τυπογραφείο των Αδερφών Νομισματιδών πολυσέλιδα γαλλικά, λαϊκά μυθιστορήματα: την *Ερυθρά διαθήκη* του Xavier de Montérin σε 4 τόμους (1889-1890) και τις ιστορίες του *Ροκαμβόλ* του Ponson du Terrail (1890-1891) σε 10 τόμους· αμέσως μετά συνεχίζει από αθηναϊκούς εκδοτικούς οίκους με τον *Πλοίαρχο Κορκοράν* του Ιούλιου Βερν και τον *Χονδροκέφαλο Σαμψωνάκη* του Paul de Kock (1892).¹⁹

Για τους υπόλοιπους μυθιστοριογράφους οι πληροφορίες μας είναι ισχνότερες ή μηδενικές, ενώ για κάποιους από αυτούς είμαστε ακόμη στο επίπεδο των υποθετικών σκέψεων, με οδηγό τις λιγοστές περικειμενικές πληροφορίες των έργων τους και την αναγραφή τους σε καταλόγους συνδρομητών άλλων συγγραφέων. Για τον Αναστάσιο Κυρούδη γνωρίζουμε μόνο ότι κατάγεται από τη Λιαριγκόβη (Αρναία) της Χαλκιδικής και ότι εκδίδει το μυθιστόρημά του έναν χρόνο πριν αποφοιτήσει από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή (1899),²⁰ ενώ για τον Φώτιο Λουφάκη πιθανολογούμε ότι κατάγεται από τη Χίο και ότι είναι μαθητής στην Εμπορική σχολή της Χάλκης.²¹ Εντελώς άγνωστο παραμένει, ωστόσο, ποιος κρύβεται πίσω από το ψευδώνυμο Α.Β. (πιθανόν καθολικός στο θρήσκευμα, αν κρίνουμε από το περιεχόμενο της *Ναξίας Μαριάνθης*), αν το Μεγαρεύς είναι επώνυμο, ψευδώνυμο ή προσωνύμιο του συγγραφέα που μας δίνει με τον *Βασιλέα του Άδου* έναν ελληνοποιημένο *Κόμη Μοντεχρήστο*,²² ποιος είναι ο Δημήτριος Ιωσήφ που με το *Διπλούν δράμα* ξαναπαίανει την ιστορία του Μιμίκου και της Μαίρης τρία χρόνια μετά την

18 Κούγκουλος (2018: 338-339).

19 Δεν γνωρίζουμε αν ο μεταφραστής μας ταυτίζεται με τον γιατρό Δημήτριο Σπαθιώτη που το 1905 διατελεί έφορος των σχολών της ενορίας Διπλοκιοτίου, σύμφωνα με τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα (1906: 197).

20 Κρεμμυδάς (2007: 91). Το τοπωνύμιο «Μακρυγκόβη» που αναφέρει ο Κρεμμυδάς ως τόπο καταγωγής δεν επιβεβαιώνεται από άλλη πηγή. Αντίθετα, η «Λιαριγκόβη» εμφανίζεται στον Κατάλογο συνδρομητών του Κυρούδη.

21 Ο Λουφάκης αφερώνει το μυθιστόρημά του στη χιακή παροικία της Κωνσταντινούπολης και δηλώνει στον Πρόλόγό του ότι έχει γνώσεις μαθητή δημοτικής σχολής. Ένας Φ. Λουφάκης από την Εμπορική σχολή της Χάλκης συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο συνδρομητών της ανθολογίας του Σεργιάδη (1896: 66).

22 Tonnet (2009: 269-276, 291-296) και (2018: 63-69).

περιβόητη αυτοκτονία τους (1893), ή τι επαγγέλλεται ο Γεώργιος Κουτσούρης όταν δεν γράφει ποιήματα, διηγήματα και περιηγητικές αφηγήσεις,²³ κι ο Σπυρίδων Τζαννότης όταν δεν δημοσιεύει στον κωνσταντινουπολίτικο *Κήρυκα* (1890) ποιήματα και θετικές κρίσεις για το έργο του Ρενάν.²⁴ Η Ευαγγελίδου εικάζουμε ότι δεν επαγγέλλεται τίποτε και αυτό της δίνει αρκετό ελεύθερο χρόνο για να δημοσιεύει σε διάφορα περιοδικά έντυπα ρομαντικής απόχρωσης διηγήματα και ποιήματα.²⁵ εκδίδει και δύο αυτοτελείς συλλογές, τους *Πρώτους στίχους* (1886) και τα πολυσέλιδα *Έπεα περόντα* (1890) που δεν ενθουσίασαν καθόλου τον Παλαμά.²⁶

Η συλλογή επαρκών εργοβιογραφικών στοιχείων για πολλούς από τους πεζογράφους της περιόδου 1880-1900 δυσχεραίνεται από το γεγονός ότι αρκετές πηγές καθίστανται ιδιαίτερα δυσεύρετες λόγω του ότι η συγγραφική τους παρουσία δεν ξεπερνά εύκολα τα οθωμανικά σύνορα. Το διαπιστώνουμε από τους καταλόγους των συνδρομητών στις μυθοπλασίες τους: η συντριπτική πλειοψηφία τους προέρχεται από την Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρά της, την Ανατολική Θράκη και Ανατολική Ρωμυλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Ρουμανία· ελάχιστες είναι οι αποστολές των βιβλίων που γίνονται στο ελληνικό βασίλειο. Θα λέγαμε πως πρόκειται για μια λογοτεχνία που αναπτύσσεται ερήμην του ελλαδικού κέντρου. Γνωρίζουμε, βέβαια, γενικότερα ότι η πνευματική δραστηριότητα της κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας έχει αυτή την εποχή χαμηλή διάδραση με την αντίστοιχη ελλαδική· και η ίδια δεν ξεπερνά εύκολα τα οθωμανικά σύνορα και η ελλαδική (δηλαδή πρωτίστως η αθηναϊκή) δεν πολυσχολείται μαζί της. Βασικοί ανασχετικοί παράγοντες γι' αυτή την αλληλεπίδραση είναι ο συντηρητισμός που εξακολουθεί να επιδεικνύει η μεγάλη πλειοψηφία της κωνσταντινουπολίτικης λογοσύννης, παραμένοντας ακόμη προσδεμένη στο άρμα του Πατριαρχείου, του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου και της καθαρεύουσας, και η (εξωτερική τουλάχιστον) αποστασιοποίησή της από τα εθνικά σχέδια και τα

23 Κουτσούρης (1890, 1891, 1907).

24 Τζαννότης (1890, 1892α, 1892β).

25 Π.χ. στα κωνσταντινουπολίτικα έντυπα *Κήρυξ*, *Φιλολογική Ηχώ*, *Βοσπορίς*, *Οικογενειακόν Ημερολόγιον* και *Ημερολόγιον Ταβανιώτου* (όπου κάνει την παρθενική της εμφάνιση σε ηλικία 17 χρονών), καθώς και στα αθηναϊκά *Εφημερίς των Κυριών* και *Ποικίλη στοά*. Ειδικά για τις δημοσιεύσεις της Ευαγγελίδου στη *Βοσπορίδα*, βλ. Νικολοπούλου (2011: 62-63, 68).

26 Παλαμάς (1890).

μεγαλοϊδεατικά ιδεολογήματα των Ελλαδιτών. Δεν είναι τυχαίο ότι από όλους τους πεζογράφους που εκδίδουν στην Κωνσταντινούπολη την εικοσαετία 1880-1900, τη μεγαλύτερη αναγνωρισιμότητα στο ελλαδικό αναγνωστικό κοινό την έχει κερδίσει, εξαιρουμένου βέβαια του γηραιότερου όλων Χουρμούζη, που είναι γνωστός από παλιά για τις κωμωδίες του και την πολιτική του δράση, ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης, που δημοσιεύει από νωρίς μυθιστορήματά του στο ανατρεπτικό έντυπο του *Ραμπαγά* και συντηρεί διαύλους επικοινωνίας με τον αθηναϊκό Τύπο ακόμη κι όταν ζει στην Κωνσταντινούπολη,²⁷ και η Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου που διαφημίζεται από τον Ξενόπουλο,²⁸ σηκώνει το ανάστημά της με την ιδιαίτερη γραφή της και την καθημερινή θεματολογία της και επίσης επιμένει στον απογαλακτισμό της κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας από την καθαρεύουσα (ο επόμενος Κωνσταντινουπολίτης με τον οποίο θα ασχοληθούν σοβαρά οι Αθηναίοι θα είναι ο Ψυχάρης).

Υπάρχει λοιπόν μια δυστοκία στα πνευματικά γεφυρώματα των δύο μητροπόλεων του ελληνισμού αυτή την εποχή, της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης, με αποτέλεσμα οι πεζογράφοι που δρουν στη δεύτερη να παραμένουν εν πολλοίς στην αφάνεια, κι αυτό να μας αφήνει προς το παρόν με αρκετά αναπάντητα ερωτηματικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το «πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα» *Η Απορφανισθείσα κόρη*: εκδίδεται το 1889 από το τυπογραφείο του Νομισματίδη με το όνομα του Γεώργιου Κουτσούρη· από το ίδιο τυπογραφείο κυκλοφορεί και η συνέχεια της *Απορφανισθείσης κόρης*, ο *Πυροσβέστης*, ο οποίος όμως τώρα υπογράφεται από τον δημοσιογράφο Γεώργιο Πολυχρονιάδη και τον μεταφραστή γαλλικών μυθιστορημάτων Δημήτριο Σπαθιώτη· η έκδοση είναι αχρονολόγητη, αλλά, λογικά, δεν πρέπει να βγαίνει μετά το 1890, έτος θανάτου του Πολυχρονιάδη. Τα δύο κείμενα παρουσιάζουν εμφανείς υφολογικές διαφορές, και το δεύτερο, κατά πολύ ογκωδέστερο του πρώτου, φαίνεται πράγματι να είναι γραμμένο από δυο χέρια, με καταγεγραμμένους συνδρομητές πολύ λιγότερους από αυτούς της *Απορφανισθείσης*.²⁹

27 Για την αναγνωρισιμότητα του Κυριακίδη χάρη στην ταυτόχρονη διασύνδεσή του με το αθηναϊκό και κωνσταντινουπολίτικο εκδοτικό κύκλωμα, βλ. Τσαπανίδου (2018).

28 Παπακώστας (1999) και Ξενόπουλος (1895).

29 Μετράμε γύρω στα 270 ονόματα έναντι των 700 του Κουτσούρη, ο οποίος μάλιστα ισχυρίζεται ότι πάνω από 1000 ακόμη συνδρομητές της Κωνσταντινούπολης «και του εξωτερικού» έμειναν εκτός καταγραφής – το νούμερο, βέβαια, παραείναι μεγάλο για να είναι αληθινό, αν και παραμένει μικρότερο από τα 10.000 αντίτυπα που υπόσχεται ο

Ελλείπει στοιχείων, η σχέση των δύο κειμένων και των συγγραφέων τους παραμένει ένα ερεθιστικό ζητούμενο.

Ένα δεύτερο ζητούμενο είναι η ένταξη των συγγραφέων μας σε κάποιο ειδικότερο πλαίσιο πνευματικών αναζητήσεων του ομογενειακού χώρου. Τουλάχιστον οι μισοί πρωτοεμφανίζονται σε πολύ νεαρή ηλικία: κάποιοι δεν έχουν συμπληρώσει καν τα είκοσί τους χρόνια (Γεωργιάδης, Μακρίδης, Κυρούδης, Λουφάκης): ο Σαραντίδης είναι μάλλον 21 χρονών, η Παπαδοπούλου 22, ο Γουσσόπουλος περίπου 23, ο Κυριακίδης, ο Μελισσόπουλος και ο Βασιλειάδης 24, ο Σπαθιώτης περίπου 26 και η Ευαγγελίδου 29 χρονών. Μερικές φορές βρίσκουμε τον έναν συνδρομητή στο βιβλίο του άλλου,³⁰ υπάρχει δηλαδή ένα είδος διάδρασης μεταξύ τους, αλλά για λίγους μόνο, τους πιο γνωστούς, μπορούμε να έχουμε μια ιδέα πώς ακριβώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους στην κωνσταντινουπολίτικη λογιόσύνη. Παρατηρούμε ωστόσο ότι κανένας τους δεν αποτελεί μέλος του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου, κι αυτό πρέπει να είναι μια συνειδητή επιλογή. Μια πρόχειρη έρευνά μας μάς οδηγεί να σκεφτόμαστε ότι ενδεχομένως και να μην πολυδιαφημίζονται σε «συντηρητικές» εφημερίδες της εποχής, όπως τον *Νεολόγο* του Βουτυρά και στα τέλη του αιώνα τον *Ταχυδρόμο* του Δ. Α. Βέλλη.³¹ Δεν είναι απίθανο η πεζογραφική

Δημήτριος Μελισσόπουλος για την *Αμβροσία* στο διαφημιστικό οπισθόφυλλο της *Γέροντος καρδιάς* και τα 3.000 αντίτυπα στα οποία υποτίθεται ότι κυκλοφόρησε η *Υπέρτρια*, σύμφωνα με τη σχετική του διαφήμιση στην *Αμβροσία*, αν και η έκδοσή της καταγράφει μόνο 150 συνδρομητές (με την υποσημείωση ότι άλλοι 400 δεν εμφανίζονται είτε γιατί προτίμησαν να παραμείνουν ανώνυμοι είτε γιατί οι συνδρομές τους δεν κατατέθηκαν εγκαίρως). Ο κατάλογος συνδρομητών της *Υπέρτριας* είναι ο μικρότερος από συνολικά 14 που διαθέτουμε για τα μυθιστορήματα της εικοσαετίας 1880-1900 (ακολουθούν *Αι περιπέτειες μιας οικογενείας* του Θ. Θαλασσινού με περίπου 165 συνδρομητές), ενώ μεγαλύτερος από όλους είναι ο κατάλογος των *Θρακικών Σκημών* του Σαραντίδη, με περίπου 820 συνδρομητές (ακολουθεί η *Απορραυσθείσα κόρη* του Κουτσούρη με 700 συνδρομητές).

- 30 Για παράδειγμα, η Ευαγγελίδου είναι συνδρομητρια του Θαλασσινού, ο Θαλασσινός και ο Γεωργιάδης του Μακρίδη, ο Γεωργιάδης, ο Μακρίδης και ο Γουσσόπουλος του Τζαννότη.
- 31 Ειδικά ως προς τον *Ταχυδρόμο*, είναι πολύ γνωστή η επίθεση που εξαπέλυσε εναντίον της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου – βλ. πρόχειρα Τσεβίκ-Μπαϊβεριτιάν (2008: 69-81). Από την άλλη πλευρά, γνωρίζουμε την περίπτωση του Σπυρίδωνα Τζαννότη, ο οποίος ζητά από τον Α. Τουργούτη, γιατρό της Κωνσταντινούπολης και μέλος του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου, να κρίνει την *Ορρανή του Μακροχωρίου* πριν προχωρήσει στην έκδοσή της. Ο Τουργούτης δημοσιεύει μια επαινετική κριτική στον *Ταχυδρόμο* (στη συνέχεια θα αγοράσει και τρία αντίτυπα του μυθιστορήματος). Η επιστολή του παραμένει ασχολίαστη από την εφημερίδα, ωστόσο ο Τζαννότης τη συμπεριλαμβάνει στην έκδοσή

τους δραστηριότητα και, κυρίως, η θεματική των μυθοπλασιών τους, να αποτελεί αγκάθι στην επαρκή προβολή τους, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς, παρά τα ατέρμονα κειμενικά και περικειμενικά κηρύγματα περί ηθικής και περί της ανάγκης να γράφεται ελληνότροπη και ελληνόθεμη λογοτεχνία, στην πραγματικότητα γράφουν για όλες τις παρεκκλίσεις από την ηθική, τοποθετώντας τες βέβαια σε ελληνικά συμφραζόμενα.³² προσαρμόζουν δηλαδή επί το ελληνικότερον όλα όσα επισήμως βρίσκει κατακριτέα η λογιόσυνη της Κωνσταντινούπολης (ομοίως και η ελλαδική) στη, διαβρωτική για τα ήθη και τη νεολαία, γαλλική πεζογραφία του «συρμού». Παράνομοι έρωτες, λαγνεία και απόπειρες βιασμού, ακολασία, ασωτία, αλητεία, συμμοριτική και ατομική εγκληματική δράση, υπεξαίρεσεις και διασπάθιση περιουσιών, αρπαγή και εγκατάλειψη τέκνων, συστήνουν έναν σταθερό καμβά σε πολλές από τις μυθοπλασίες που εκδίδονται αυτή την εποχή (υποτίθεται προς γνώσιν και συμμόρφωσιν των αναγνωστών), με δημοφιλέστερο χωροχρονικό πλαίσιο³³ μια εξαστισμένη και ευρωπαϊζούσα Κωνσταντινούπολη του 19^{ου} αιώνα (κατά προτίμηση της δευτέρης πεντηκονταετίας), συνήθως απογυμνωμένη από τα οθωμανικά συμφραζόμενα (που θα μπορούσαν να προκαλέσουν εκδοτικά προβλήματα στα έργα, λόγω της ισχυρής οθωμανικής λογοκρισίας), ή/και τα πολυεθνικά συμφραζόμενα (που θα αποδυνάμωναν τη συγγραφική ρητορική περί ελληνότροπης και ελληνόθεμης γραφής).³⁴

του εν είδει προλόγου. Από τη σύγκριση αυτού του κειμένου και της αρχικής δημοσίευσης στον Ταχυδρόμο (αρ. 611, 5.5.1900), συμπεραίνουμε ότι ο αρχικός τίτλος που είχε επιλέξει ο Τζαννότης για την *Ορφανή* του ήταν *Η έκθετος του Μακροχωρίου*.

- 32 Στην περίπτωση της Βιργινίας Ευαγγελίδου (*Αι Απόκρρω της Βενετίας*) η δράση εκτυλίσσεται εκτός Ελλάδας (*Βενετία*), αλλά οι ήρωες είναι Έλληνες. Στην περίπτωση του κρυπτόνυμου Α.Β. (*Η Ναζία Μαριάνθη*) ο χωρόχρονος της πλοκής είναι μετατοπισμένος στη Νάξο της εποχής των Σταυροφοριών και οι ήρωες μικτοί, Έλληνες και Φράγκοι.
- 33 Ας σημειωθεί ότι το χωρικό πλαίσιο της πλοκής δηλώνεται σε 10 υπερτίτλους, τίτλους και υποτίτλους των μυθοπλασιών αυτής της εικοσαετίας.
- 34 Η αλλαγή ιδιαίτερα του χώρου δράσης συνδέεται κυρίως με την εντοπιότητα του συγγραφέα (κάποιοι από αυτούς μεταφέρουν την πλοκή στον τόπο όπου γεννήθηκαν ή πέρασαν τα παιδικά τους χρόνια). Ο Βασιλειάδης, που κατάγεται από την Ήπειρο, μοιράζει την πλοκή του ανάμεσα στα Γιάννενα και την Κωνσταντινούπολη, ενώ ο Κυρούδης, που κατάγεται από τη Χαλκιδική, ανάμεσα στη Χαλκιδική και τη Θεσσαλονίκη· ομοίως ο Σαραντίδης, που κατάγεται από την Τυρολόη της Ανατολικής Θράκης, τοποθετεί τους ήρωές του στην Τυρολόη, τη Ραιδεστό, την Πέρινθο (Ηράκλεια), τη Σηλυβρία και σε διάφορες βαλκανικές πόλεις της ελληνικής διασποράς. Συχνά η υπόθεση εξελίσσεται στην εγγύς ή ευρύτερη περιφέρεια της Κωνσταντινούπολης, η οποία όμως διατηρεί

Χοντρικά, το υλικό αυτό είναι παλιάς κοπής, καθώς το έχουμε ξαναδεί σε μυθοπλασίες που επίσης εκδόθηκαν στην Κωνσταντινούπολη 25 χρόνια νωρίτερα, πιο υπαινικτικά εκπεφρασμένο στην *Επτάλοφο ή Ήθη και Έθιμα Κωνσταντινουπόλεως* του Πέτρου Ιωαννίδη (1855) και πιο απροκάλυπτα δοσμένο στα *Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως* του Χρ. Σαμαρτσίδα (1868). Το ρομαντικό υπόβαθρο, ο μελοδραματικός χαρακτήρας, η ομαδοποίηση των ηρώων σε καλούς και κακούς, μετανοούντες ή αμετανόητους, εξακολουθούν να παραμένουν τα ίδια. Αυτό που αλλάζει κάπως, είναι η προσπάθεια των συγγραφέων να προχωρήσουν σε πιο ρεαλιστικές απεικονίσεις της πραγματικότητας, όχι παίρνοντας διαζύγιο από τον ρομαντισμό, αλλά μεγεθύνοντας την οξύτητα της αναπαράστασης λόγων και πράξεων, με την αύξηση του διαλογικού στοιχείου και με πιο «σκληρά» εγκληματικά και ερωτικά επεισόδια, δοσμένα μέσα από μια πιο απροσημάτιστη και ασυγκάλυπτη αφήγηση. Ειδικά στην περίπτωση αξιοποίησης του κωνσταντινουπολίτικου χωρόχρονου, τη ρεαλιστικότερη επένδυση του μυθοπλαστικού υλικού ενισχύει η κατά πόδας παρακολούθηση της μετακίνησης των ηρώων στον χώρο από τον αφηγητή, με απανωτές τοποσημάνσεις τεκμηριωτικού χαρακτήρα, και ενίοτε η διασύνδεσή της υπόθεσης με πραγματικά ιστορικά συμβάντα και τεκταινόμενα της εποχής. Έτσι, για παράδειγμα, η περίφημη για τις καταστροφικές της συνέπειες πυρκαγιά που ξέσπασε στο Πέραν τον Μάιο του 1870 συνδέεται με την πλοκή και εξηγείται με δυο διαφορετικούς τρόπους, στα *Δράματα Κωνσταντινουπόλεως* του Γουσσόπουλου (1888) και στα *Πέραν απόκρυφα* του Κυριακίδη (1890), ενώ πραγματικοί θαμώνες του Φρενοκομείου των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων παρελαύνουν από τον *Πυροσβέστη* των Πολυχρονιάδη και Σπαθιώτη (χ.χ.). Αντίστοιχη εικόνα συναντάμε και εκτός κωνσταντινουπολίτικων συμφραζομένων: στην υπόθεση της *Ναζίας Μαριάνθης* του κρυπτόνυμου Α.Β. (1881), τη μοναδική που δεν εξελίσσεται στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ενεργό ρόλο έχει ο Βενετός Μάρκος Σανούδος που ίδρυσε το δουκάτο της Νάξου την εποχή των Σταυροφοριών, ενώ δύο άλλες μυθοπλασίες καταπίνουν με θέματα πολύ πρόσφατα και πολύ γνωστά στο αναγνωστικό κοινό: η δράση στη νουβέλα *Στάθης και Μαρία* του Γεωργιάδη (1895) διαπλέκεται με τον καταστροφικό σεισμό του 1894 που ισοπέδωσε την Αταλάντη, και το «σύγχρονον ιστορικών διήγημα» *Διπλούν δράμα* του Ιωσήφ

στενή διασύνδεση με το αστικό κέντρο της.

(1896) επαναπραγματεύεται την πολύκροτη αυτοκτονία του Μιμίκου και της Μαίρης στην Αθήνα του 1893, ασχολείται δηλαδή ξανά μ' ένα διάσημο τραγικό συμβάν της εποχής που είχε φροντίσει να το κάνει μυθιστόρημα και ο Κυριακίδης, αμέσως μετά την εκδήλωσή του (*Δύο καρδιάι*, 1893).³⁵

Όσο κι αν ψάχνουμε στο υλικό μας, μάταια θα γυρεύουμε να νιώσουμε κάποιον φρέσκο αέρα λογοτεχνικής γραφής, σαν αυτόν που φέρνει, φερ' ειπείν, στην Αθήνα ο Παπαδιαμάντης. Με φωτεινή εξαίρεση την Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου, τις γνωστές αρετές της οποίας δεν χρειάζεται να επαναλάβουμε, και (σε αισθητά μικρότερο όμως βαθμό) τον Επαμεινώνδα Κυριακίδη, που κάποιες στιγμές δείχνει περιγραφική δεινότητα και οξύτητα παρατήρησης, η συντριπτική πλειοψηφία των μυθολογικών συναρμολογείται από κοινότοπα θέματα, ιδεολογήματα και αφηγηματικό λόγο, σαν κι αυτά που βάζει στο στόχαστρό του ο Χουρμούζης στην *Παρωδική μικρογραφία μυθιστορημάτων*. Αναμασήματα παρατηρούνται και στους τίτλους και υποτίτλους των έργων, οι περισσότεροι εκ των οποίων είναι δηλωτικοί των συγγραφικών στοχεύσεων: 18 από τα 22 μυθιστορήματα και νουβέλες σημαίνονται ως «πρωτότυπα», για να διαφοροποιηθούν εμμέσως από τα ακατάλληλα προς κατανάλωση μεταφρασμένα, τα 6 χαρακτηρίζονται ως «κοινωνικά», 2 προειδοποιούν για την εστίασή τους στη ζωή της θρακικής και ηπειρώτικης επαρχίας (του Σαραντίδη και του Βασιλειάδη) και, από όσα διαδραματίζονται στην Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρά της, τα επτά συστήνονται ως Έθιμα (*Ελπινίκη*), Ήθη και έθιμα (*Η υπηρέτρια*, *Γέροντος καρδιά*, *Αμβροσία*), Δράματα (*Τα Δράματα της Κωνσταντινουπόλεως*) Απόκρυφα (*Πέραν απόκρυφα*) και Σκηνές (*Η Ορφανή του Μακροχωρίου*) του κωνσταντινουπολίτικου βίου. Η ηθογραφική πρόθεση των συγγραφέων ελάχιστα αφορά κοινωνίες αμιγώς επαρχιακές. Ακόμη κι όταν η δράση συντελείται στην ύπαιθρο, το σκηνικό που δημιουργείται έχει, αν όχι, αστικό, τουλάχιστον ημιαστικό χαρακτήρα, γιατί βρίσκεται πάντα σε στενή διασύνδεση με το αστικό κέντρο και τους εκπροσώπους του: συνήθως περικλείει εξοχικές κατοικίες των αστών του Πέραν και απηχεί αστικές νοστροπίες και συμπεριφορές. Εξυπακούεται ότι η αναπαράσταση τόσο του οικιστικού και πολεοδομικού ιστού του κωνσταντινουπολίτικου άστεως όσο και των κοινωνικών τάξεων που διαπλέκονται εντός του, απογειώνε-

35 Τσαπανίδου (2017).

ται όταν οι μυθοπλασίες οργανώνονται κατά το μυθιστόρημα Αποκρύφων. Εκτός από τις εξαρχής δηλωμένες ως τέτοιου τύπου (του Γουσσόπουλου και του Κυριακίδη), εντοπίζονται και μερικές ακόμη που δανείζονται λιγότερο ή περισσότερο από το συγκεκριμένο είδος: *Ο βασιλεύς του Άδου*, *Η απορφανισθείσα κόρη*, *Θρακικαί σκηναί*, *Η υπηρέτρια*, *Ο πυροσβέστης*.

Τυπικά, η αναπαράσταση της ζωής στην ύπαιθρο είναι αυτή που ανοίγει τον δρόμο στην ελλαδική πεζογραφία του 1880, μέσα από τον διαγωνισμό της *Εστίας* και τα λαογραφικά καλέσματα της εποχής. Στην κωνσταντινούπολιτική πεζογραφία όμως, και μιλάμε πάντα γι' αυτήν που είδε το φως με αυτοτελείς εκδόσεις, ο ρόλος της είναι ισχνός. Η διαχείριση του λαογραφικού υλικού παραμένει πιο πολύ ως επιστημονικό αντικείμενο για τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο και ως ζητούμενο για τον Ζωγράφειο διαγωνισμό του. Όταν ενσωματώνεται στη λογοτεχνική πεζογραφία που μας απασχολεί εδώ, ουσιαστικά λειτουργεί ως συμπληρωματικό στοιχείο για τη μυθοπλασιακή απόδοση του κυρίαρχου άστεως. Τα ήθη και τα έθιμα που αναπαρίστανται αυτοδύναμα είναι τα αστικά, όχι τα αγροτικά· η ύπαιθρος δεν έχει αυτοδύναμη παρουσία, αλλά λειτουργεί υποστηρικτικά στο άστυ. Και είναι φυσικό: αν μια φορά η Αθήνα δικαιούται να γραφτούν τα αστικά της ήθη, οι λεγόμενες «αθηναιογραφίες», π.χ. του Κονδυλάκη του Σπανδωνή, ή του Βώκου, γιατί τώρα, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αρχίζει πλέον να σχηματίζει μια ξεκάθαρη αστική φυσιογνωμία, η Κωνσταντινούπολη την έχει αποκτήσει πολύ νωρίτερα, χάρη στον πολυεθνικό της χαρακτήρα που την κρατά παλαιόθεν σε συνεχή επαφή με την Ευρώπη, και χάρη στην οικονομική ώθηση που της δίνει το Τανζιμάτ ήδη από τα μέσα του αιώνα. Και ακριβώς για τον ίδιο λόγο προσφέρει πολύ περισσότερες ευκαιρίες στους πεζογράφους που εκδίδουν σ' αυτήν να σχολιάσουν στην αφήγησή τους το παλαιότερο και το νεότερο αστικό της πρόσωπο (και βλέπουμε συχνότατα τέτοιες συγκρίσεις), καθώς και τις συνέπειες που αυτό παράγει στη ζωή των ανθρώπων της. Πρόκειται βέβαια για μια αξιολόγηση που παραμένει κατά βάση μελοδραματική, επιφανειακή, στερεοτυπική.

Με σοβαρότερη εξαίρεση τις αφηγήσεις της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου, που προσπαθούν να αποτυπώσουν κάπως βαθύτερα την επίδραση της αστικότητας στις ανθρώπινες σχέσεις (ιδιαίτερα στο εσώκλειστο γυναικείο φύλο), προχωρώντας ενίοτε από το επίπεδο της απλής παρα-

τήρησης και των κοινότυπων διαπιστώσεων στο επίπεδο της αναζήτησης των αιτιακών σχέσεων,³⁶ κατά τα λοιπά, λείπει η φρέσκια ματιά, η διεισδυτική ερμηνεία του αστικού κοινωνικού γίγνεσθαι. Και λείπει επίσης η εσωτερική σχέση με την Πόλη (κι αυτό δεν είναι άσχετο με το ότι καθυστερεί ακόμη το αποφασιστικό πέρασμα στη δημοτική γλώσσα): ο Ψυχάρης που μας την καταθέτει την ίδια εποχή στο *Ταξίδι μου* (1888) εκδίδει στην Αθήνα, όχι στην Κωνσταντινούπολη. Γιατί για να οπλιστεί κανείς με τέτοια εφόδια προϋποτίθεται ότι θα έχει την ευχέρεια να γίνεται κοινωνός των κοινωνικών ζυμώσεων και της εθνικής αφήγησης της εποχής του. Και ξέρουμε πως στην Κωνσταντινούπολη της τελευταίας εικοσαετίας του 19^{ου} αιώνα και οι δύο αυτές προϋποθέσεις καθίστανται προβληματικές. Από τη μια το κυρίαρχο οθωμανικό πολιτικό πλαίσιο, που συν τοις άλλοις διέπεται από την αυστηρή χαμιτική λογοκρισία, και από την άλλη η επιτυχημένη, αυτοδύναμη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των Κωνσταντινουπολιτών έναντι των Ελλαδιτών, είναι παράγοντες που δεν ευνοούν την αποστασιοποίηση από τα καθ' ημάς, την παρατήρηση της μακράς διάρκειας και την εστίαση στο εθνικό διακύβευμα. Η Κωνσταντινούπολη παράγει μια ομογενειακή λογοτεχνία για το δικό της κοινό, του δικού της παρόντος, το κοινό των Ρωμιών της. Και μέχρι την επικράτηση των Νεοτούρκων, που θα σείσει συνθέμελα το κοινωνικοπολιτικό της στερέωμα, φαίνεται πως προτιμά να παραμένει εσωστρεφής, στην ασφάλεια των παραδεδομένων σχημάτων και να παρακολουθεί μακρόθεν τη συγκρότηση της νέας εθνικής λογοτεχνίας στην άλλη πλευρά του Αιγαίου.

36 Ιδιαίτερα αξιόλογη είναι η σχετική προσπάθεια που καταβάλλει η Παπαδοπούλου στο μυθιστόρημά της *Ημερολόγιον της δεσποινίδος Λεσβίου* – πρβλ. Ντενίση (2009: 83-109). Αντίθετα, η διηγηματογραφία της Δόμνας Θωμά, επικεντρωμένη και αυτή στο κωνσταντινουπολίτικο αστικό πλαίσιο, δεν ξεφεύγει από τη ριχή αναπαράσταση προσώπων και καταστάσεων και από τις καθωσπρεπικές και ηθικοδιδασκτικές παραινήσεις, με τις οποίες είναι ούτως ή άλλως γεμάτα και δεκάδες άλλα διηγήματα που δημοσιεύονται την ίδια εποχή στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο. Σε κάθε περίπτωση, και ανεξάρτητα από την ποιότητα των διηγημάτων τους, με τα μέχρι στιγμής αποτελέσματα της έρευνας, η Παπαδοπούλου και η Θωμά καθιστούν αυτή την εποχή την αυτοτελή έκδοση διηγημάτων στην Κωνσταντινούπολη γυναικεία υπόθεση.

Βιβλιογραφία

- Αλειτούργητος Γκούρας, «Αχιλλέας Γεωργιάδης», *Νέα Εστία*, αρ. 561, 1950: 1528.
- Βαρελάς Λάμπρος, «Τα κωνσταντινουπολίτικα πεζογραφήματα του Επαμεινώνδα Κ. Κυριακίδη (1861-1934)». Στο *Πρακτικά Συνέδριου: Η Κωνσταντινούπολη στην Ιστορία και την Λογοτεχνία (13-14 Μαΐου 2016)*, Αθήνα: Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, 2018: 129-150.
- Γαϊτάνου-Γιαννιού Αθ., «Από την Ανατολικήν Θράκην. Η επαρχία Δέρκων», *Θρακικά*, τ. 13, 1940: 108-156.
- , «Τα φιλολογικά σαλόνια της Πόλης», *Νέα Εστία*, αρ. 504, 1.7.1948: 838-841 και αρ. 505, 15.7.1948: 917-920.
- Γεδεών Μανουήλ, *Αποσημειώματα χρονογράφου 1800-1913*, Αθήνα: Τύποις «Φοίνικος», 1932.
- Γεωργιάδης Αχιλλεύς, *Οι ποιηταί μας. Διατριβή*, Κωνσταντινούπολη: χ.ε., 1899.
- , «Ο κόσμος» [διήγημα], *Αι αναμνήσεις. Ημερολόγιον του 1900*: 109-113.
- Γουσσόπουλος Κωνσταντίνος Δ., *Τα απόκρυφα του Φρενοκομείου ήτοι λεπτομερής περιγραφή της διοργανώσεως του εν Επταπυργίω Εθνικού Φρενοκομείου*, Κωνσταντινούπολη: τυπ. Α. Μαξούρη και Β. Φιλιππίδου, 1889.
- , «Τα καϋμένα!», *Οικογενειακόν ημερολόγιον του έτους 1890*: 161-165.
- Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα εν Κωνσταντινουπόλει [Ανώνυμος συντάκτης], «Αι ενορίαί της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», *Ημερολόγιον του έτους 1906*: 190-211.
- Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, «Έκθεσις της Εκπαιδευτικής Επιτροπής [...]», *Σύγγραμμα περιοδικόν*, τ. Κ' (1885-86 και 1886-87): 99-108.
- Θωμά Δόμνα, «Σελίδες εκ του ημερολογίου απόρου κόρης», *Εφημερίς των Κυριών*, αρ. 248, 23.2.1892: 3-5· «Θάλασσα-καρδία», *Εφημερίς των Κυριών*, αρ. 407, 16.7.1895: 6-7· «Ο Μάρτιος», *Εφημερίς των Κυριών*, αρ. 434, 10.3.1896: 2.

- Ιωσηφίδου Ι. Δόμνα, «Η δικαία κρίσις», *Εφημερίς των Κυριών*, αρ. 977, 1-15.12.1909: 916-917.
- Κούγκουλος Θανάσης Β. «Δύο μυθιστορήματα στο περιθώριο της πεζογραφίας του 1880: Η εικόνα του Έλληνα αστού της οθωμανικής περιφέρειας». Στο *Ταυτότητες: Γλώσσα και Λογοτεχνία. Πρακτικά Διεθνούς Επετειακού Συνεδρίου για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ.Π.Θ.*, τ. Β', Κομοτηνή: Σάϊτα, 2018: 333-357, <http://www.saitapublications.gr/2018/04/ebook.223.html> (τελευταία ημερομηνία πρόσβασης 30/12/2018).
- Κουτσούρης Γ[εώργιος] Κ., «Κοινωνικά οδύνοι (Το πλαστογράφημα)», *Οικογενειακόν Ημερολόγιον του έτους 1890*: 129-135.
- , «Αι περιπέτειαι μιας νεάνιδος (Δήγημα)», *Κήρυξ*, αρ. 22, 10.4.1891: 338-339 και αρ. 23, 20.4.1891: 346-349.
- , «Επιστολή εκ Σουρμένων», *Ξενοφάνης. Σύγγραμμα περιοδικόν του Συλλόγου των Μικρασιατών «Ανατολής»*, τ. 5, 1907: 359-360.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Οι Μεγαλοσχολίτες (1863-1974)*, Αθήνα: Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχολιτών, 2007.
- Μακρίδης Νικόλαος [Γ.], «Η τράπεζα με τα σκούδα», *Κήρυξ*, αρ. 3, [;].9.1890: 37-39.
- , «Ελληνικά κωμειδύλλια. Το τέλος της Μαρούλας», *Κήρυξ*, αρ. 12, 17.12.1890: 186-189.
- , «Ο αριθμός 5 παρά τοις Κινέζοις», *Κήρυξ*, αρ. 20-21, 20.3.1891-1.4.1891: 315-316· «Ο νεκροθάπτης (χαρακτήρ)» [μτφρ.], *Κήρυξ*, αρ. 2, 15.1.1892: 22-23· «Το καθήκον (εκ του γαλλικού)», *Κήρυξ*, αρ. 10, 26.9.1893: 147-148.
- , *Επιτομή Γενικής Παθολογίας και Βακτηριολογίας εξελληνισθείσα εκ της β' και τελευταίας γαλλικής εκδόσεως* [έργο του P. Lefort], Αθήνα: Γ. Δ. Φέξης, 1897.
- , «Η ιατρική μετ' ολίγα έτη. Φαντασία αλλ' ίσως πραγματικότης», *Κορηλιάς Ε. Ταβανιώτου. Αναμνήσεις και ελπίδες. Λεύκωμα*, έτ. 12, 1922: 48-54.
- Μελισσόπουλος Δημήτριος Δ., *Φύλλον Συκής*, Κωνσταντινούπολη: Βιβλιοπωλείον «Δι' όλους» Β. Γ. Μέντζου και Σας - Τύποις Ε. Βασιλειάδου, 1912.

- Νικολοπούλου Μαρία, «Γυναικεία σεξουαλικότητα και γραφή στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900-1920)». Στο *Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010): Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, (επιμ. Κ. Α. Δημάδης), τ. Δ', Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2011: 59-72.
- Ντενίση Σοφία, «“Ημερολόγιον της Δεσποινίδος Λεσβίου” της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου. Θέσεις-αντιθέσεις-επιθέσεις». Στο *«Εν έτει...» 1936, 1894, 1940*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας-Σχολή Μωραΐτη, 2009: 83-109.
- Ξενοπούλος Γρηγόριος, «Φιλολογική ζωή. Δύο γυναίκες συγγραφείς», *Άστρ*, 25.12.1895.
- Παλαμάς Κωστής, «Συγγραφείς και βιβλία. Βιργινίας Π. Ευαγγελίδου “Έπεα πτερόεντα”», *Εστία*, αρ. 15, 1890: 236-238.
- Παπακώστας Γιάννης, «Δεσμίες διηγημάτων (ένα τελικώς ανευρεθέν έργο της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου)», *Νέα Εστία*, αρ. 1711, 1999: 375-387.
- Πρεβεζιάτου Κορνηλία Δ. - Εμμανουήλ Τ. Ταβανιώτης (επιμ.), «Οδοντίατρος Θεόδωρος Θαλασσινός [διαφημιστική καταχώριση]», *Αι αναμνήσεις. Ημερολόγιον του 1905*: [249].
- Σεργιάδης Ξενοφών Ε., *Ανθών. Συλλογή διηγημάτων, ελεγείων, στίχων, αιγιμάτων και ασειών*, Κωνσταντινούπολη: Τύποις Β. Φιλίππιδου, 1896.
- Τζαννότης Σπυρίδων, «Ποίησις. Ελένη», *Κήρυξ*, αρ. 12, 17.12.1890: 191· «Προς εκείνην... (Ακροστιχίς)», *Κήρυξ*, αρ. 12, 10.10.1892: 182· «Ερνέστος Ρενάν», *Κήρυξ*, αρ. 15, 31.10.1892: 221-223.
- , *Η ορφανή. Σκηναί του εν Κωνσταντινουπόλει βίου*, Πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα, Αλεξάνδρεια: Βιβλιοπωλείον Ο Κάδμος Π. Ζαννουδάκη, 1903.
- Tonnet Henri, *Μελέτες για την νεοελληνική πεζογραφία* (μτφρ. Φωτεινή Βλαχοπούλου), Αθήνα: Εκδόσεις Μεσόγειος, 2009.
- , *Des Mystères de Constantinople aux Misérables d'Athènes. Le «roman-feuilleton» grec au XIXe siècle*, Paris: Classiques Garnier, 2018.

- Τρομπούκης Κωνσταντίνος, *Η ελληνική ιατρική στην Κωνσταντινούπολη 1856-1923*, Αθήνα: Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχιολιτών, 2000.
- Τσαπανίδου Αναστασία, «Λόγος περί μυθιστορήματος με αφορμή την ιστορία του Μιμίκου και της Μαίρης», *Μικροφιλολογικά*, αρ. 41, 2017: 20-24.
- , «Για έναν ορισμό του ελληνικού λαϊκού μυθιστορήματος του 19^{ου} αιώνα: αφηγηματικά μοτίβα και αναγνωστική πρόσληψη». Στο *Διεθνές επιστημονικό συνέδριο αφιερωμένο στον καθηγητή Henri Tonnet: Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα. Θεωρητικά ζητήματα*, Κομοτηνή: Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας Δ.Π.Θ., (Πρακτικά υπό έκδοση).
- Τσεβίκ-Μπαϊβεργιάν Κορνηλία, *Το ζήτημα της γλώσσας στην Κωνσταντινούπολη: Λόγος και αντίλογος στην Εφημερίδα «Ο Ταχυδρόμος» (1898-1908)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης – Παιδαγωγική Σχολή Α.Π.Θ., 2008.
- Χουρμούζης Μ., *Παρωδική μικρογραφία μυθιστορημάτων* (φιολ. επιμ. Κ. Γ. Κασίνης), Αθήνα: Το Ροδακί, 1999.

Abstract

The 1880's are a critical period for the development of the Modern Greek literary prose, due to several reasons. Until now researchers have examined these reasons mostly in the case of novels and stories edited within the borders of the Greek State, but there is still a lot of missing knowledge about what happened outside Greece during the last decades of the 19th century. In this paper we present our first conclusions derived from a new systematic research focused on Modern Greek prose edited in Constantinople between 1880 and 1900. According to our collected data, 30 new titles appeared during this period; 22 of them are novels and 3 are collections of short stories. The rest are anthologies with miscellaneous material of different writers, including prose and poetry. Some of the prose writers retain contact with the Greek Kingdom; but the majority's impact is limited within the Ottoman borders due to political, ideological and historical reasons that kept Athens and Constantinople at a low level

of cultural interaction at that time. That's why nowadays it is extremely difficult to find sufficient information about their lives and their literary works. Our research is still in progress, but for the time being we can assume that their fictional stories are mostly influenced by the 19th century's European novel and that they built their plot preferably in a non-Ottoman and highly urbanized Constantinopolitan time and space of the 19th century era. It is true that the majority of this kind of prose isn't of great literary importance. Nevertheless, their writers make a strong effort to create a new generation of intellectuals which will deliberate prose from the old-fashioned ways of writing and move it forward in order to realistically represent the urban and social relations of their time.

Λέξεις κλειδιά: Κωνσταντινούπολη, 1880-1900, πεζογραφία, αυτοτελείς εκδόσεις

